ORUÇ ARUOBA

TANRI'NIN SEVGİLİSİ KİM?

Adlarıyla başlayabiliriz, "Amadeus" filmine de, filmin içinde yorumlanan Mozart'a da: "Amadeus", "Tanrı'nın sevgilisi" demektir; Wolfgang Amadeus Mozart ise, "deha" denen kişi türünün tarih içinde ortaya çıkmış en saf örneklerinden biridir. Baştan başlayarak ve sonuna dek, deha olarak yaşamış bir kişi...

Bu, ne gibi, ne türden bir kişidir -ne demektir "Tanrı'nın sevgilisi" olmak: 'yetenekli' olmak, 'yaratıcı' olmak, deha olmak, ne demek? Bu soru, filmde bir Tanrı Adamı'na - dolayısıyle bize- Mozart'ı, bu sahici "Amadeus"u anlatan, tanıtan ve onu öldürdüğünü itiraf eden Salieri'nin sorusudur - dolayısıyla bizim sorumuz. Deha nedir? Soru bu.

★★★

Önce, filmdeki aktarım biçemi üzerinden gidelim; kendi boğazını keserek bir tımarhaneye kaldırılan Salieri'nin Papaz'a aktardığı öyküyü, kendi yorumlayış mantığı içinde, izleyelim: -

Antonio Salieri, küçük yaşından başlayarak besteci olmak istemiş, "Mozart gibi olmak" istemiştir. Bunun için Tanrı'ya yakarmıştır: Salieri'nin "Tanrım, beni büyük bir besteci kıl; ben de senin ihtişamını terennüm edeyim..." duasına, Tanrı, onun "Mozart gibi bir terbiyeli maymun olması"na izin vermeyen babasının canını alarak yanıtlar: "Mucizeydi bu!", Salieri'ye göre - İşte, Tanrı izin vermiştir onun besteci olmasına; o da, işte Viyana'dadır, Saray bestecisi olmuştur, kendinden memnundur, Tanrısı'na da müteşekkirdir...

Mozart gelene dek...

Salieri, Mozart'a hayrandır, ama onu ilk kez görecektir; çok merak eder: acaba, müziğinde gördüğü tanrısallığı yüzünde de tanıyabilecek midir?...Düş kırıklığıdır onu bekleyen.

Mozart, bu "Tanrı sevgilisi", "kıkırdayan bir kirli düşünceli yaratık"tır- Tanrı nasıl olmuştur da, bu rezil veledi seçmiştir, kendi sözcüsü olarak? - **Seçmiştir** çünkü, bundan koşkusu yoktur Salieri'nin: ancak tanrısallıkla açıklayabildiği, "Tanrı'nın kendi sesi" olarak işittiği o özellik, Mozart'ın müziğinde vardır.

Salieri'nin kendi müziğinde hep özlediği, ama hiç ulaşamadığı o özellik...

Demek ki Tanrı, "bütün saffetini, bütün çalışkanlığını , yaşamının her saatini" kendisine adamış dini bütün Salieri'ye, ancak, kendi "sesini tanı-

ma yeteneği''ni bahşetmiş; oysa Mozart'a, bu ahlak düşkünü terbiyesiz piçkurusuna, ''sevgili''liğini, kendi ''sesi''ni, dehayı vermiştir.

Artık düşmandır Salieri Tanrı'ya -Ondan intikam almak için bir plan kurar:

Mozart'ın **Don Giovanni**'sinde ölen babasının onun için nasıl önemli olduğunu görmüştür -babasınının imgesini (ve ekonomik sıkıntılarını) kullanarak, Mozart'a bir **Ağıt** yazdıracaktır Salieri; sonra onu öldürecek -ve, **onun** yazdığı **Ağıt'ı, onun** cenaze töreninde, **kendi** bestesi olarak çaldıracaktır: "Tanrı da dinlemek zorunda kalacak" tır bunu; "sevgili"sinin hem yok oluşunu hem de rezil edilişini, alay konusu edilişini...

Planını yürürlüğe koyan Salieri, amacına hiç ulaşamadan amacına ulaşır: Ağıt'ın, hem de Salieri'nin yardımıyla, sonlarına gelen Mozart, yapıtı bitiremeden ölür. (Bu, Salieri'nin ağzındaki 'acı tat'tır: O öldükten sonra Salieri'nin bestesi olarak çalınması gereken yapıtı tam bitirecekken ölmüştür Mozart- hem de Salieri tam ''tanrısal'' bir yapıtın içine girmeye, hep ''hazır, bitmiş halde gökten inmiş'' biçimiyle gördüğü deha ürününün, yapılış, yazılış sürecine katılmaya başlamışken...)

Bunun yorumunu Papaz'a şöyle yapar: ''Senin o merhametli Tanrın! Kendi sevgilisini yok etti o; ortalamalığın, kendi ihtişamının en küçük parçasından bile pay almasına izin vermektense, yok etti sevgilisini. O öldürdü Mozart'ı; beni de bunca yıl yaşamaya, yapıtımın gittikçe daha uçuklaşmasını, yitmesini seyretmeye mahkum etti.'' Mozart'tan sonra yaşadığı 33 yıl içinde, artık Salieri'ye kalan tek şey, ''ortalamalığın sözcüsü, koruyucu Aziz'i'' olmaktı- Salieri'nin ''ortalamalar''a dağıttığı ''kutsama''ya Mozart'ın patlattığı bir kahkaha ile sona erer film.

★★★

Salieri'nin öyküsü, Papaz'ın 'masum' bir sözüyle başlamıştı -''Tanrı'nın gözünde bütün insanlar eşittir'', deyiverince hafiften 'nevri dönen' Salieri, ''Yaa, demek öyle?'' diyerek (Papaz'ın kulağında Salieri ile Mozart'ın ''ortalama'' ile ''deha''nın, ''eşit'' olmadıklarını kanıtladıktan sonra) öyküsünü anlatmaya girişmişti.

Şimdi, öyküyü belirginleşen iki kişi ve iki kavram açısından; Salieri ile Mozart, ''ortalama'' sanatçı ile ''deha'' sanatçı açısından ele alalım.

★★★

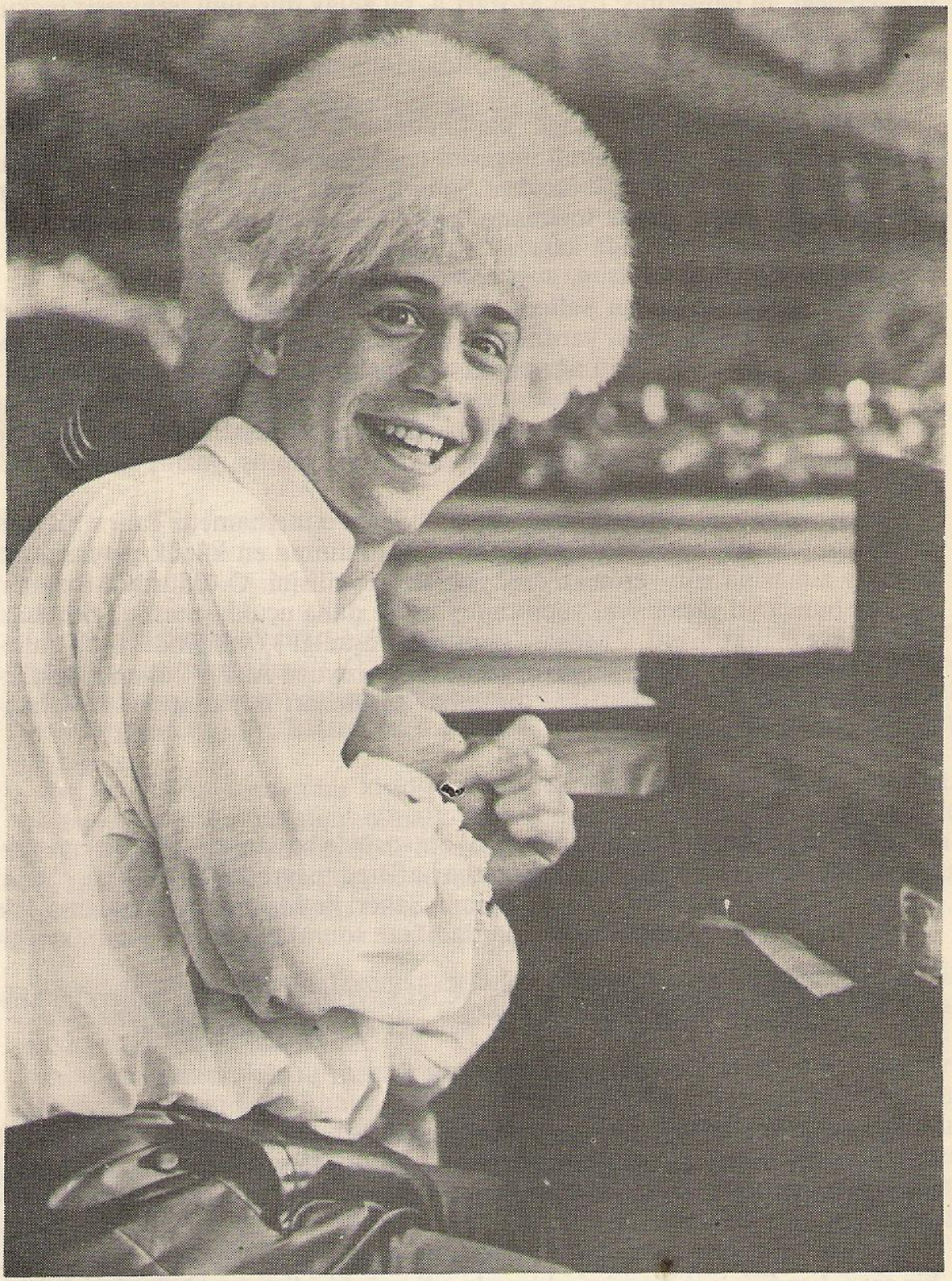
Salieri, ortalama sanatçı, sanatçı olmaya çabalayan, uğraşan, didinen ama bunu bir türlü **tam doluluğuyla** başaramayan kişidir.- Bu yüzden de birisini; büyük, kendisine yol gösterecek, yardım edecek, destek olacak birisini gerekseyen kişi...

Mozart, dahi sanatçı, kendisi olmaya uğraşması, çabalaması içinde, sanatı bir araç, kendisiyle didinmenin bir yolu edinmiş kişidir- en çok da, **herşeyi doluluk**, yük kılan, büyük, kendisine hep yol göstermiş, kendisini etkilemiş, üzerine damga vurmuş birisine karşı didinen, çabalayan, uğraşan kişi...

Salieri, ahlaklı, kurallı, titiz, dikkatlidir - bir sürü ölçü kullanmaya çalıştığından dolayı da, bir türlü kendinden tam emin olamaz; bu yüzden içi içini yer, ikircikli, asık suratlı, **ciddidir.**

Mozart, ahlak kurallarına boşverir, aldırmazca, içinden geldiği gibi davranır - her an kendinden tam olarak emin olduğundan dolayı da, **şendir.**

Ortalama sanatçı, hep bir ölçülü ortalamalık içinde, kendini zora koşmadan; çevresine de uyarak, açılmış yollar üzerinde yürüyerek yaşarken, bakış açısının dışa dönüklüğüyle, çevresinden aldığı etkilere verdiği 'sağlıklı', hafif,

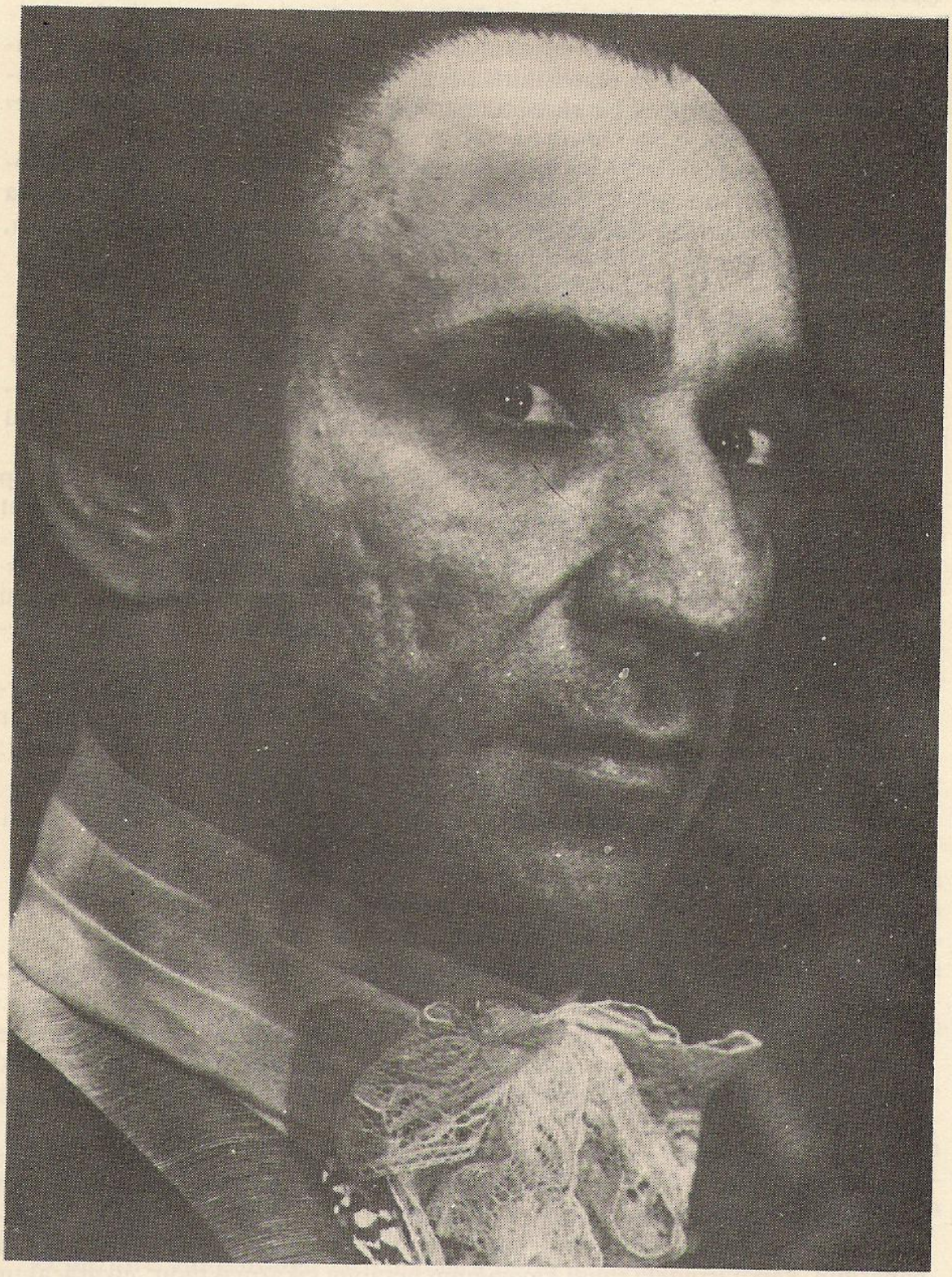

TOM HULCE / *MOZART*

uyumlu tepkilerle, **'yuvarlanıp gider'** (-öteki öldükten 33 yıl sonra, hâlâ 'yuvarlanıyor'dur...)

Dahi sanatçı, hiçbir ölçü tanımayan coşkusu içinde, kendini sürekli zorlayarak, daha önce kimsenin bilmediği, kimsenin ulaşmadığı yerlere varıp, çevresinin anlamayan, direnen tutumu karşısında, 'uyumsuz' tepkilere sapar, kendini hep daha fazla zorlayarak, gittikçe daha şiddetle içselleşerek, sağlığını yitirir, **'takılmağa'**, **'teklemeğe'** başlar (-ötekinden çok daha gençken, ondan 33 yıl önce ölür...)

★★★

F.ABRAHAM MURRAY / *SALIERI*

Bu karşıtlıklardan, film açısından garip bir sonuç çıkıyor: Filmde,epey neşeli bir biçimde, 'kafa çeke çeke', 'sefahat' içinde ölmüş **gibi görünen** Mozart ile, yıllar yılı acı çekmiş **gibi görünen** Salieri arasındaki karşıtlığı, sanki tersine çevirdik: Zorlukları, acıları çeken Mozart; rahat rahat yaşayıp giden Salieri...

Evet, öyle. **-Çünkü biz öyküyü Salieri'den dinledik:** Filmin optiği, ortalama insanın optiğiydi, ancak onun merceğinden bakabiliyorduk dehaya...

Tek bir sahne dışında: Herhalde (Biz Salieri'den işittiğimize göre) evdeki casus hizmetçinin aktardığı bir sahne olsa gerek:
(Kendisi de berbat, hem de kadınsı bir ortalama olan) Karısı, Mozart'ın başının etini yer, ona sorar, Ağıt'ı niye hâlâ bitiremediğini. -Boyuna 'kafa çektiği'nden dolayı, tabiî, değil mi -niye, niye?.. Mozart, niye kafa çektiğini de, niye arada 'hafif' bir parça olan **Sihirli Flüt**'le uğraştığını da açıklayan (karısının ise anlamadığı, ancak bir süre etkilendiği) yanıtı verir: "Öldürüyor bu beni..."

Nitekim, öldürecektir de bu onu: Asıl acı çeken, derinden acı çeken, Mozart'dı, dehaydı; sanatında ve sanatından ölen sanatçıydı o - Salieri, ortalama sanatçı ise, ortalamalığıyla; gittikçe uçuklaşan, yiten sanatıyla yaşayıp duran, yuvarlanıp giden...

★ ★ ★

Neydi Mozart'ın acısı?

Salieri için **"Tanrı"** neyse, Mozart için **"Baba"** oydu - ama, **ters taraftan.**

Salieri'nin Tanrı'sı, boyuna yalvardığı, kendisini etkilesin diye yakardığı, boyuna birşeyler **"esin"** beklediği, birşeyler versin diye beklediği; ve bir türlü vermeyen sanat kaynağıydı.

Mozart'ın Baba'sı ise, onu hep etkilemiş, yönlendirmiş, donatmış, ona hep vermiş -ve ondan bekleyen, talep eden, onun üzerinde hak iddia eden sanat kaynağı -oysa o, artık bağımsızlaşma, özgürleşme yolundadır: kendinden kaynaklanmak istemektedir artık (-Salieri ise kendinden kaynaklanmaya hiçbir zaman ulaşamadığı gibi, hep, kendi dışından etken olmasını beklediği o güçlü kaynaktan da birşeyler alamamanın acısını -bu edilgen acıyı-, sonunda nefrete, kine dönüştürerek, hep çekecektir.)

Acı, Mozart için, kendisini hiçbir zaman yüzüstü bırakmamış, ona hep vermiş, onu hep sevmiş birisine, kendi en yakınına, en sevdiğine, karşı çıkmaktır -kendisi olmak için onu altetmek; onu, en sevdiğini, Baba'sını- öldürmektir: Onun **Ağıt**'ını yazmak... Budur Mozart'ı öldüren acı: Özgür olmak için, kaynağı karşısında da bağımsız olmak için, ondan kopmak; kendi olmak için, kendi kaynağını kurutmak -Babasını öldürmek- bunu yaparken de, ölmek.

★ ★ ★

İkisi de, Salieri de Mozart da, birer hesaplaşma yaşamışlar, hesap çıkarmışlardır; yaşamlarının hesabını: -

Salieri, bunu ancak gittikçe soluklaşan o 33 yıl boyunca içi içini yiye yiye yapmış, kurduğu mantıksal zincirin son baklası da kendi boğazını kesmek olmuştur- bunu bile tam becerememiş, 'yuvarlanıp gitme'sini bir tımarhanede sürdürmek zorunda kalmıştır.

Mozart ise, hiçbir şey yapmak **zorunda kalmamıştır** hiçbir zaman; kendisi **kendi** doluluğuyla, **kendi** iç zorunluğuyla yapmıştır hep yaptıklarını -ona **Ağıt**'ı yazdırttığını sanan Salieri, yanılgı içindedir: Mozart, kendisi yazmaktadır, yazacaktır zaten kendi- Baba'sının **Ağıtı**'nı. **Don Giovanni**'den başlayarak, ölü babasının, kendi içindeki sanat kaynağının hesabını çıkarmaktadır, çıkaracaktır zaten: Kendi zorunluğunu sonuna dek götürecek, kendi iç çatışması kendi kendisini ortadan kaldırana dek, en son bestelediği satırlardaki "sonsuz alev duvarları"na dayanana dek, dur durak bilmeyecektir. Son bir mutluluk anında da, küçük oğlunun eline şöyle bir dokunacak, "bu kadar yeter" diyerek, çekip gidecektir.

★ ★ ★

Kurduğumuz ikiliğe, son bir nokta ekleyelim: Filmde biri Salieri için öteki Mozart için belirleyici birer simge olarak kullanılan iki kişilik öğesi: Salieri'nin tatlı düşkünlüğü ile Mozart'ın kahkahası.

Çok açık olan ilk karşıtlık, boyuna şekerler, karamelalar, lokumlar, çukulatalar tıkınan Salieri'nin, **kendi dışından içine yönelik;** kendine **katmağa** çalıştığı birşeylerin gereksinimini duymasına karşılık, Mozart'ın **kendi içinden dışarıya doğru,** içinde patlayan bir şeyleri **dışarı atma** gereksinimi duyması. Yani, birincisinde bir **eksiklik, yoksunluk** duygusu; ikincisinde bir **fazlalık, bolluk** duygusu...

Bu karşıtlığa biraz yakından bakalım: Salieri ile Mozart'ın ilk karşı karşıya geldikleri sahnede (Salieri'nin ise Mozart'ı ilk gördüğü sahnede), Salieri, uşaklara çaktırmadan girdiği, servis odası olarak kullanılan bir yatak odasında, gizli gizli çukulata tıkınmaktadır. Mozart ise, dışarıdaki salonda peşinden açıkça koştuğu kız bu odaya sığınıp, yatağın altına saklanınca gelir odaya ve kıza sulanır -açıkça.

Salieri, gizli, küçük bir 'ahlaksızlığı' sessizce yapmaktadır- aşırdığı tatlıları atıştırmaktadır; Mozart ise, aldırmazca, hemen bütün ahlak kurallarına aykırı bir işi, açıkça bağıra çağıra yapmakta açıkça, bir genç kıza asılmaktadır- kah kaha ata ata...

Aynı şeyi (yani, kahkaha ile ahlak kurallarına aykırı olanı), tepesi atınca, kendisini azarlamağa kalkışan Salzburg Piskoposu'na kıçını dönerek de; saçma sapan tartışmalarıyla tepesini attıran saray 'müzisyenleri'ne, yalaklık yaptıkları İmparator'un 'huzuru'nda, "Ya, öyle yüce kişiler var ki, sanki sıçtıkları bile mermerden!" diyerek de yapar. Salieri ise, masasının üstünden tatlı tabağını eksik etmeden, hiçbir müzik yeteneği olmadığını bildiği İmparator'a müziksel yağlar çekmekten geri durmaz.

★ ★ ★

Belki de budur en temelde, "ortalama" kalmakla, "deha" olmak arasındaki fark: açıklık, içtenlik, dürüstlük...

★ ★ ★

Ama, son olarak, Salieri'nin de hakkını yemeyelim: Herhangi bir ortalama değildir o, (-belki tıkındığı tatlıların yumuşattığı) bir yeteneğe sahiptir: deha eserini tanıma yeteneğine- acısı da tam buradan kaynaklanır. Mozart'ın dehasını tanıyabilecek kadar yeteneklidir -ama o kadar... Ancak o kadar- daha fazla değil...

Onu yiyip bitiren de bu olanaktır: tanımak, bilmek ama yapamamak... -O da, işte, tatlı yiyip durur...

Oysa, öteki saray 'müzisyenleri', ya da genel olarak Viyanalı 'musikişinaslar', Mozart'ın yeteneği konusunda önce direnip, sonra biraz isteksiz bir kabullenme gösterirler; soytarı İmparator'ları da (neyse ki bir kez!) esner onun yapıtlarını dinlerken. -Salieri'ye haksızlık etmemeli; ama Mozart'ın durumunu da kavramalı: Gelip geçmiş en büyük besteci olmanın kesin bilincine sahip olup da, bula bula ancak böylesine kulaklar bulmak.-

O da, işte, horgördüğü bu kulaklara patlatır kahkahasını...

"Nisan" Dergisi, 1986, Sinema Özel Sayısı

EVV3L
http://evvel.org

Oruç Aruoba İlgileri
http://evvel.org/ilgi/oruc-aruoba